

4 Orrun- ja fárrentreanddat dáru- ja sámisuohkaniin 40 jagi áigodagas, go guoská barggahusaid ektui

Ann Ragnhild Broderstad Dutki, dr.med., váldodoavttir
Sámi dearvvašvuoda dutkanguovddázis, Servodatmedisiinna instituhtas,
Tromssa Universitehtas, Medisiinnalaš klinihkka, Davvi-Norgga
Universitehtabuohcciviesus, Hárštas

Kjetil Sørli Seniora dutki, Norgga gávpot ja regiovnadatkama instituhtas/
Norsk institutt for by og regionforskning (NIBR)

Čoahkkáigeassu

Boaittobeale báikkiin fárret gávpogiidda lea dovddus ja lea fenoména mii lassána hui mángga boaittobeale suohkaniin. Fárret eret ruovttusuohkanis lea dávjá bistevaš ja dat ahte fárret fas ruovttoluotta ruovttubáikái lea juoga mii ii dáhpáhuvvá nu dávjá, earenoamážiid boaittobealesuohkaniidda davvin. Guhkit áiggi ektui dagaha eretfárren stuora servodatlaš váikkuhusaid unna boaittobeale báikkážiid servodahkii. Dan maŋemus 40 jagis leat ollugat fárren eret daid árbevirolaš sámi suohkaniin giliide ja gávpogiidda Norggas. Danne lea lassánan sámi ja mánggaetnalaš veahkadat, geat orrot dain Norgga gávpogiin.

Sámi dearvvašvuoda dutkanguovddáš lea fárrolaga Norgga gávpot- ja regiovnadatkama instituhtain (Norsk institutt for by og regionforskning (NIBR)) dahkan registtardatkama 2011-2012, mas guhkit áigge leat dutkan álbmoga mii leat eretfárren. Guorahallama vuoddu lea Našunála álbmotregisttar, gos leat buot Norgga álbmoga birra dieđut earret eará ássanbáikkiid, barggahusaid, fárremiid ja oahpuid ektui. Dan registtaris leat dieđut 1964 rájes juo. Dutkit leat čuvvon mielde buot persovnnaid, geat leat bajasšaddan muhtin dihto suohkaniin, dan rájes go sii leat leamaš 15

jahkásaččat dassážii go 2008 ledje 33-57 jahkásaččat (dál 36-60 jahkásaččat). Dat lea oktiibuot 25 jahkebuolvva, geat leat riegádan áigodagas 1950-74.

Suohkanat, mat dán dutkamis leat mielde, leat válljejuvvon danne go dain orrot sihke sápmelaččat ja dáččat, oktiibuot 23 sámi-dáru suohkaniin Finnmárkkus davvin gitta Davvi-Trøndelágai lullin. Dieđut čearddalaš duogáža birra gávdnojit álbmotlohkamis 1970. Dasa lassin atne Dearvvašvuoda- ja birgenlágidutkama, maid Sámi dearvvašvuodadutkan guovddáš čadahii 2003-2004, duogáš duodaštussan, go galge válljet daid dihto suohkaniid.

Dutkamis ledje mielde oktiibuot 22997 nuora, main 11546 ledje bártni ja 11451 ledje nieidda. Sis lea juohke goalmát fárren ruovttusuohkanis eret ja leat bistevaččat orruohtán gávpogiin, oktiibuot 8318 persovvna (36%), main ledje 4489 nieidda ja 3829 bártni. Leat eambo nissonolbmo go dievdoolbmo, geat fárrejit gávpogiidda ja bisánit dohko, namalassii 39 proseanta nissonolbmui ja 33 proseanta dievdoolbmui. Leat eambo nuorra dievdoolbmot go boarrásit ahkejoavkkut, geat fárrejit gávpogiidda. Okta stuora oassi, 40 proseanta, fárrenrávnjijis boaittoealbáikkiin mannet lagamus gávpotguvlui. Buot gávpogiidda bohtet geográfalaččat lagamus boaittoeal guovlluin. 82 proseanta dievdoolbmui ja 81 proseanta nissonolbmui barget dahje leat barggahusas dain sámi-dáru guovlluin. Leat unnit dievdoolbmot, geat barget dain sámi-dáru guovlluin go muđui riikkas, muhto nissonolbmuid ektui ii leat erohus. Barggahusdási rievddada dan čieža guovllus.

Eai leat nu oallugat dain sámi-dáru suohkaniin, geat johtet guhkes gaskkaid barggu geažil, go muđui dahket riikkas. Leat beali unnit nissonolbmot go dievdoolbmot, geat johtet guhkes gaskkaid barggu geažil, sihke min dutkamis ja muđui riikkas.

Bohtosat ,maid dán kapihttalit mitalit, leat oassin dutkama vuosttáš oasis “Gilis gávpogii”. Nuppi oasis dán iskkádeamis galgat geahččat makkár eallindilli lea olbmui, geat leat fárren giliin gávpogiidda. Dán oasi vuodđun galgá leat jearahallanskovvi, maid leat sádden sidjiide, geat leat fárren gillin gávpogiidda, ja lea plánejuvvon čadahuvvot čakčat 2012 – dálvi 2013.

4.1 Álgu

Álbmoga sturrodat lea sorjavaš mángga fáktorii, earret eará man ollu mánát riegeádit, man ollu jápmet olbmot, man ollu fárrejit báikái dahje eret báikkis. Dan maŋemus 20 – 30 jagis lea olmmošlohku hui ollu njiedjan mángga riddosuohkanis. Seammás go olmmošlohku lea lassánan gávpgogiin, de lea boaittobealbáikkiin olmmošlohku njiedjan. Lea dovddus ášši ahte olbmot fárrejit boaittobealbáikkiin gávpgogiidda ja lea maiddái juoga mii lassána mángga boaittobealsuohkaniin (1-3), ja mángga sájis maid lea dárbu dan dahkat go galgá háhkat oahpu ja barggu. Danne leat eanas nuorat olbmot álbmogis geat fárrejit. Fárren dagaha dávjá maid bistevas fárrema eret suohkanis, ja ruovttoluotta fárren ii dáhpáhuvvá nu dávjá, earenoamážiid boaittobealsuohkaniidda davvin. Leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot (4) geat fárrejit, juoga mii daguha mánnáriegádeami ovdii, ja maiddái árbevirolašmáhtu viidásit fievrredeapmái, dain guoskevas servodagain. Guhkit áigái dagaha fárren servodatlaš konsekveanssaid ovttá unna giláža servodahkii.

Fárrenrávdnji gilážiin guovddáš báikkiide čuočá maiddái gávpgogiidda. Dan maŋemus 40 jagis leat ollu olbmot fárren mángga árbevirolaš sámi suohkaniin stuorit báikkiide ja gávpgogiidda Norggas. Danne leat Norgga gávpgogiin hui ollu sápmelaččat ja mánggačearddalaš veahkádat. Muhto ii leat vejolaš jur juste dadjat man ollu lea dain eretfárrejeddiin dárui, sámi dahje seahkánan kultuvrralaš duogáš. Sámi álbmot gávpgogiin leat oktiilaš joavku, go mánggasis leat ruohttasat iešguđege boaittobealguvlui, geain lea mánggabelát kulturduogáš ja historja. Ovdal ii leat čađahuvvon makkárge eallindili iskkadeapmi eretfárren álbmoga ektui. Diekkár iskkadeamit leat váddásat, go ii leat álki identifiseret eretfárrejeddiid muđui juo stuora álbmotjoavkkus, mas leat mánga iešguđetlágán joavku (5). Dieid sámi ja dárui suohkana fárrejeddiid sáhtá identifiseret, go čuovvu mángga jagi badjel álbmoga, geat leat boaittobealsuohkaniin eret, registtar guorahallama bokte .

Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš ja NIBR leaba 2011 čađahan obbalaš guorahallama makkár lea olbmuid fárrenminsttar boaittobealguovlluin gávpgogiidda, gos leat sihke sápmelaččat ja dáččat (6). Ulbmiliin dainna lei gávnnahit man oallugat fárrejedje gávpgogiidda 40 jagi áigodagas.

Dán artihkkalis áigut ovdanbidjat orrun- ja fárrendieđuid 23 suohkanis Davvi-Norggas, gos orrot sihke sápmelaččat ja dáččat, ja seammás geahččat man oallugat álbmogis leat barggahusain ja gos sii barget. Dieđut olbmuid čearddalaš duogážiid birra eai leat, go dakkár dieđut eai gávdno Nášunála álbmotregisttaris, mas mii váldit vuodui iežamet guorahallamiidda.

4.2 Doabačilgehus

Čuovvovaččat áigut vuos čilget muhtin doahpagiid, maid geavahit teavsttas (rámma 1).

<i>Registtarguorahallan</i>	Buot olbmot, geat orrot Norggas, leat registrerejuvvon mángga registtarii. Ovdamearkka dihte dakkár registtariin leat Nášunála álbmotregisttar, Riegádahttinregisttar, Borasdávdaregisttar, Oadjoregisttar jna. Dán artihkkala guorahallamis leat olbmuid birra dieđut, geat leat riegádan gaskal 1950 ja 1974, gos lea sin bajasšaddanbáiki ja gos lea sin orrunbáiki maŋŋil eallimis.
<i>Báikkiálbmot</i>	Dás oaivvildit fástaorruid, olbmuid, geat leat ruovttoluotta fárren ja siskkáldasfárrejeddjiid muhtin vissis guovllus.
<i>Fástaorru olbmot</i>	Dás oaivvildit olbmuid, geat eai leat goassege dieđihan iežaset fárren eret bajasšaddansuohkanis, maŋŋil go leat deavdán 15 jagi.
<i>Siskkáldasfárrejeddjít</i>	Dás oaivvildit olbmuid, geat leat fárren nuppi suohkanii seamma regiovnna siskkobealde.
<i>Eretfárrejeddji</i>	Dás oaivvildit olbmuid, geat leat fárren eret iežaset regiovnna. Eretfárrejeddjiid gávdnat ovttá dan viđa joavkkus: muhtin gávpotjoavkkus, muhtin eará sámi-dáru suohkanis, muhtin eará suohkanis Davvi-Norggas, muhtin eará suohkanis Lulli-Norggas dahje juo olgoriikkas.
<i>Ruovttoluotta fárrejeddjít</i>	Dás oaivvildit olbmuid, geat leat fárren eret ja maŋŋil fas ruovttoluotta bajasšaddansuohkanii dan agi olmuin, maid mii leat geahččan.
<i>Sisafárrejeddjít</i>	Dás oaivvildit olbmuid geat leat fárren muhtin regiovdnii ja gos ain orrot.
<i>Viidasitfárrejeddjít</i>	Dás oaivvildit olbmuid geat leat fárren muhtin boaittoealregiovdnii ja maŋŋil fas eret doppe. Viidasitfárrejeddjít ja sisafárrejeddjít leat buohkat, geat leat dieđihan fárrema muhtin regiovdnii maŋŋil go leat deavdán 15 jagi.
<i>Fárrenbalánsa</i>	Lea erohus gaskal bastevaš sisafárrema ja bastevaš eretfárrema. Fárrenbalánsa šaddá minus beallái go leat eanebut geat fárrejit bastevaččat eret iežaset ruovttusuohkanis, go dat geat fárrejit sisa suohkanii. Fárrenbalánsa šaddá positiivvalaš go lea nuppelágán dilálašvuohta.
<i>Eretfárrensuohkan</i>	Lea dat suohkan gos fárrejit eret. Eretfárrensuohkanat leat dán iskkadeamis juhkkajojuvvon čieža regiovdnii, mat heivejit oktii geográfalaččat, historjjálaččat ja kultuvrralaččat. Dasa lassin sáhtá osku, giellamáhttu ja váhnemiid ealáhus- ja bargoduogážat leat mávssolaš váikkuheaddjit, mat rasttildit daid iešgudetge šlájaid.
<i>Sisafárrenbáikkít</i>	Min guorahallamis leat dát Norgga gávpogat, mat leat juhkkon logi gávpogii ja gávpotjoavkkuide.
<i>Demografijja</i>	Álbmoga čoahkádusa guorahallan ja dan sturrodat vissis áigodagas.

4.3 Metoda ja dieđuidčohkken

Vuođđun dáidda guorahallamiidda lea našunála álbmotregisttar, gos leat olles Norgga álbmoga birra dieđut earret eará orrunbáikki, barggahusa, fárrema ja oahpuid ektui. Registtaris leat dieđut gitta 1964 radjái. Muhtin vissis suohkaniin leat buot olbmuid čuvvon dan rájes go leat leamaš 15 jahkásaččat, dassáži go šadde 33-57 jahkásaččat 2008 radjái (dál lea 36-60 jahkásaččat). Dat leat oktiibuot 25 jahkebuolvva, geat leat riegádan áigodagas 1950-1974. Dat leat fas juhkkovuvvon viđa jahkejovkui.

Suohkaniid dan guorahallamis leat välljen go doppe orrot sihke sámegielagat ja dárogielagat. Dieđut čearddalaš duogáža birra gávdnojit álbmotlohkamis 1970 (7). Dasa lassin adnui Dearvvašvuoda- ja birgenlágidutkan 2003-2004 duogášduodaštussan, go galge meroštallat välljejuvonsuohkaniid (8).

Guorahallamis bohtá ovdan bastevaš eretfárren oktiibuot 23 sámi-dáru suohkaniin Finnmárkkus davvin gitta Davvi-Trøndelakhii lullin. Go demográfalaš dilálašvuolta biddjo vuođđun, de biddjojit suohkanat oktii čieža guvlui (rámma 2):

Guovlu 1	Karášjohka ja Guovdageaidnu
Guovlu 2	Unjárga, Deatnu, Porsáŋgu, Gáŋgaviika
Guovlu 3	Fálesnuorri, Láhppi
Guovlu 4	Gáivuotna, Omasvuotna, Ivgu, Návuotna
Guovlu 5	Evenášši, Skánit, Rivttát, Loabat
Guovlu 6	Hápmir, Divttasvuotna
Guovlu 7	Árborde, Grane, Namsskogan, Raavrhvijkke, Snoasa

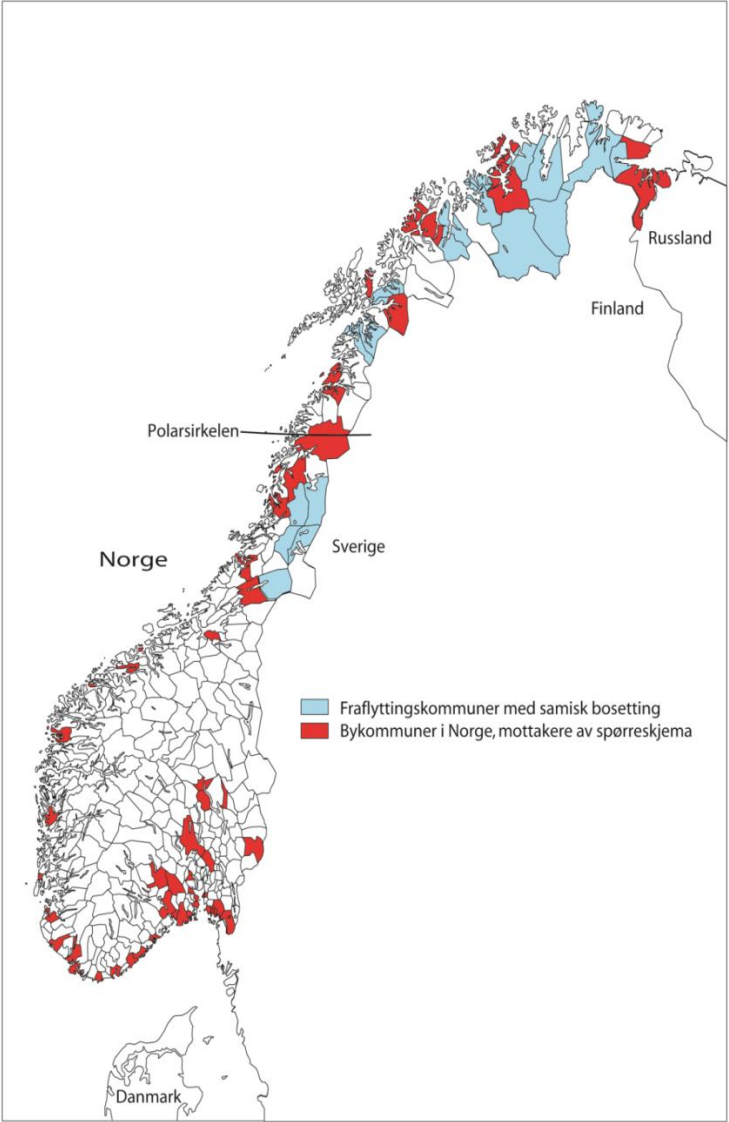
Dáin välljejuvvon guovlluin leat oktiibuot 22997 olbmo, geat leat riegádan gaskal 1950 ja 1974, geat ain ledje eallime 2008 álggus. Dain ledje 8318 (36%) olbmo, geat ledje fárren giliin eret ja ássagohtán čuovvovaš gávpogiin dahje gávpotguovlluin.

Gávpogat leat maid juhkkon oktiibuot 10 gávpotjovkui, mat leat sorjavaččat demográfalaš dilálašvuodaide ja fárrenrávnnji grádai (rámma 3).

Gávpot 1	Oslo
Gávpot 2	Bergen
Gávpot 3	Troandin, Steinkjer ja Namsos
Gávpot 4	Tromsa
Gávpot 5	Bådåddjo
Gávpot 6	Čáhcesuolu, Girkonjarga
Gávpot 7	Áltá, Håmmárfeasta
Gávpot 8	Hárštá, Narviika
Gávpot 9	Ruovat, Vaapste, Brønnøy, Alstahaug (Ruovain seamma joavkkus)
Gávpot 10	<i>Reasta gávpogat Lulli-Norggas, oktiibuot 27 riddogávpoga ja 7 siseanangávpoga: Sarpsborg, Fredrikstad, Halden, Moss, Drammen, Holmestrand, Horten, Tønsberg, Sandefjord, Larvik, Skien, Porsgrunn, Risør, Arendal, Grimstad, Kristiansand, Mandal, Farsund, Flekkefjord, Eigersund, Stavanger, Sandnes, Haugesund, Florø, Molde, Ålesund, Kristiansund (namalassii 27 riddogávpoga), ja Kongsvinger, Hamar, Lillehammer, Gjøvik, Hønefoss, Kongsberg, Notodden (7 siseanangávpoga)</i>

Govva 4.1 čájeha registtara dain sámi-dáru boaittoealsuohkanis, mat leat mielde guorahallamiin ja gávpogiin Norggas. Kárta čalmmustahttá movt eanas gávpotsuohkana riikkas leat heivehuvvon Norgga rittu mielde.

**Govva 4.1 Sámi- dáru suohkanat gos fárrejit eret ja gávpogat/
gávpotguovllu gosa fárrejit**

4.4 Fárrenrávdnji Norgga gávpogiidda

4.4.1 Veaháš eambo go juohke goalmát orru gávpogis

Juohke dan čieža boaittoealsuohkanis, min guorahallamis, lea stuora eretfárren leamaš. Iskkadeamis ledje okttiibuot 22997 nuora, main 11546 ledje bártni ja 11451 ledje nieidda. Dain leat measta juohke goalmát nuorra fárren eret iežas bajasšaddansuohkanis ja ásáiduvvan muhtin gávpogii, okttiibuot 8318 olbmo (36%), main 4489 ledje nissonolbmo ja 3829 ledje dievdoolbmo. Dien fárrenminsttara gávdnat maiddái máŋgga Davvi-Norgga suohkanis, muhto muhtin riddosuohkanis lea eambo eretfárren go gaskamearálaččat lea dain eará suohkaniin min guorahallamis.

Tabella 4.1 lea 15 jahkásaččaid lohku dain iešguđetge sámi-dáru guovlluin, maid leat čoahkkáigeassán áigodagas 1950 gitta 1974 radjái, ja man stuora oassi leat fárren gávpogiidda.

Tabella 4.1 Jahkebuolvvaid sturrodát ja man oallugat leat fárren gávpogiidda áigodagas 1950-1974

	Man ollu olbmot	
	Bajasšaddan guovllus	Fárren gávpogii
	N	N (% ¹)
Guovllut oktiibuot	22997	8318 (36)
Guovlu 1	2601	595 (23)
Guovlu 2	4616	1616 (35)
Guovlu 3	1836	895 (49)
Guovlu 4	4984	1866 (37)
Guovlu 5	3329	1346 (40)
Guovlu 6	2147	831 (39)
Guovlu 7	3484	1169 (34)

¹ Proseanta buot 15 jahkásaččain dain sámi-dáru guovlluin.

Leat guokte guovllu mat earenoamážiid sierranit. Guovlu 2 ja 4 leat eanemus ássit, gaskal 4000-5000 olbmo guovllu nammii (tabella 4.1). Dá leat suohkanat Finnmárkku rittus ja davvin Tromssa fylkkas. Regiovdna 2 lea Porsáŋggu gieldda, gos leat eanemus olbmot. Guovlu 3 leat guokte suohkana Oarje-Finnmárkkus, ja gos leat unnimus olbmot. Dat lea maiddái dán guovllus gos

eanemusat fárrejit gávpogiidda. Bealli dain olbmui orrot rávisolmmožin ain gávpogis. Guovlu 1 leat Sis-Finnmárkku suohkanat, doppe lea juste nuppelágán tendeansa. Unnit go juohke njealját Kárašjogas ja Guovdageainnus lea fárren gávpogii. Finnmárku lea maiddái kontrástaid fylka. Dain eará guovlluin lullelis Finnmárkku, lea fárrentreanda gaskamearálaččat 36 proseanta.

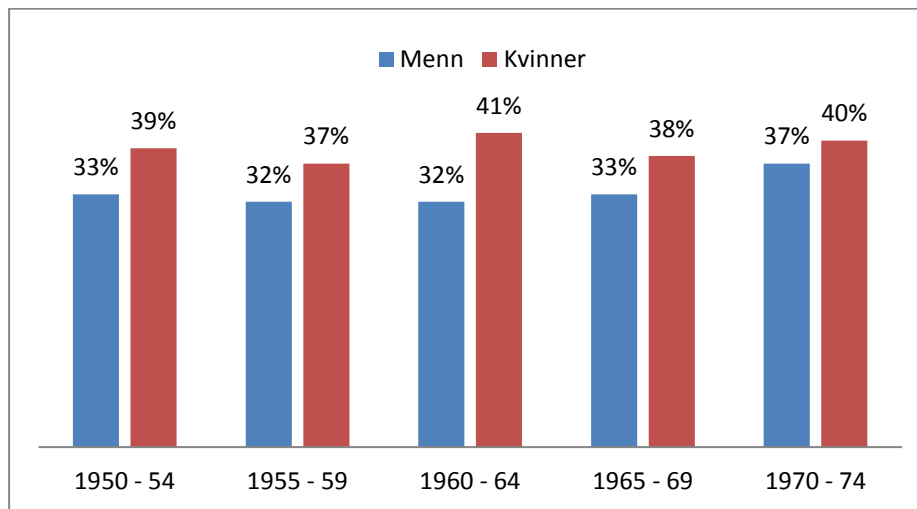
Tabealla 4.2 Boaittobealsuohkaniid 15 jahkásaččaid jahkebuolva, geat leat riegádan 1950-1974 ja man oallugat sis leat fárren gávpogii.

	Buolvasturrodát	Fárren gávpogii Goappeš sohkabealit	Dievdoolbmot	Nissonolbmot
	N	N (%)	%	%
Buot 25 jahkebuolvva	22997	8318 (36)	33	39
r. 1950-54, sulli 55 jagi	4950	1773 (36)	33	39
r. 1955-59, sulli 50 jagi	4505	1557 (35)	32	37
r. 1960-64, sulli 45 jagi	4520	1662 (37)	32	41
r. 1965-69, sulli 40 jagi	4749	1682 (35)	33	38
r. 1970-74, sulli 35 jagi	4273	1644 (38)	37	40

4.4.2 Sohkabeliid earenoamášvuodát fárrenminsttaris

Leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot geat fárrejit gávpogiidda ja ásaiduvvet dohko, namalassii 39 proseanta nissonolbmui ja 33 proseanta dievdoolbmui (tabealla 4.2 ja govva 4.2). Leat stuorit sohkabeliid erohusat fárrenminsttaris giliin gávpogiiddadán guorahallamis, go muđui lea riikkas. Ovddit fárrenminsttar guorahallamat čájehit ahte nissonolbmot fárrejit dávjjit oanehis gaskkaid, namalassii ránnjásuohkanii bearašasaheami dihte (6). Nu lea maid dilli dain válljejuvvon sámí-dáru suohkaniin min guorahallamis. Nissonolbmot dan 23 válljejuvvon suohkanis fárrejedje eambo go dievdoolbmot daidda lagas boaittobealesuohkaniidda (logut eai čájehuvvo).

Govva 4.2 Proseantaid mielde eretfárren sohkabeliid ja jahkebuolvva ektui

Dievdoolbmot, geat fárrejit gávpogiidda, lassánit

Leat eambo nuorat dievdoolbmot, geat fárrejit, go dat boarrasit ahkejoavkkut. Leat dat nuorat dievdoolbmot (sulli 35 jahkásaččat), geat ásáiduvvet gávpogiidda (37%), juoga mii sáhtta mearkkašit ahte fárren lea ahkemuttodáhpáhus. Dat nuoramusat fárrejit gávpogiidda oahpu dahje barggu geažil, eaige leat vel geargan fárrenproseassain. Mánngas eai leat vuos dan dihte fárren ruovttoluotta fas giliide. Diet gohčoduvvojit ásáiduvvanfárremat ja dakkár fárremiiguin dávjá ii geargga ovdal go álggugeahčen 40 jagiin.

Dat nuoramus dievdojoavku, geat leat riegádan 1970 – 1974, fárrejit dávjimusat gávpogiidda nugo Oslo, Tromsii, Áltái ja Hámárfestii. Diet guoská earenoamážiid guovlluide lulábealde Tromssa, davvin Nordlánddas, Sis-Finnmárkkus ja Nuorta-Finnmárkkus. Vaikko leatge nissonolbmot geat eanemusat fárejit boaittoealguovlluin gávpogiidda, de leat dievdoolbmot maid lassánan fárrenrávnnjis. Lassáneapmi dan gávpot-treanddas guoská eanemusat dievdoolbmuide, go ledje sulli 33 proseanta dievdoolbmuin agis 55 jahkásačča, geat fárrejedje, ja dan nuoramus ahkejoavkkus ges ledje 37 proseanta (govva 4.2). Oasi dan lassáneamis sáhtta čilget ahte dievdoolbmot ásáiduvvet mannil eallimis go nissonolbmot. Dan nuoramus ahkejoavkku dievdoolbmot, geat leat fárren gávpogiidda barggu dahje oahpu gazzama dihte, eai leat vuos ásáiduvvan bistevaččat. Mánngas sáhttet dattege áiggi mielde fárret ruovttoluotta boaittoeal guovlluide. Muhto ii sáhte goitge eahpidit ahte lea šaddan dakkár fárrentreanda maddái dan nuoramus ahkejoavkku dievdoolbmuide nai, ja ahte sii ásáiduvvet bistevaččat gávpogiidda.

4.4.3 Fárrenárbevierut mearridit makkár gávpogiidda fárrejit

Stuora oassi, 40 proseanta, sis geat fárrejit boaittobealbáikkiin fárrejit lagamus geográfalaš gávpotguvlui. Buot gávpogiidda fárrejit dain geográfalaččat lagamus giliin. Tabealla 4.3 čájeha proseantaid mielde man oallugat juohke guovllus leat fárren iešgudetge gávpogii. Eanemusat fárrenrávnnjis (60%) fárrejit Tromssa davimus suohkaniin Tromssa gávpogii. Guovlu 4 fárrejit unnimusat Lulli-Norgii. Dasto bohtá guovlu 3, Oarje-Finnmárku, gos bealli fárre Áltái dahje Hámárfestii. Doppe gos goalmádin eanemusat fárrenrávnnjis fárrejit giliin leat lulimusas Tromssas ja davimusas Nordlánddas (Guovlu 5), ja doppe fárrejit Hárštái ja Narviikai, olles 41 proseanta. Dasto čuovvu guovlu 6, Hápmir ja Divttasvuotna, gos 37 proseanta fárrejit Bådåddjoi.

Osloi, Bergenii ja eará gávpogiidda Lulli-Norggas leat stuora oassi fárren guovlu 2 nuortan Finnmarkkus. Trøndelágagávpogiidda leat eanemusat bohtán fylkkráji lahkosiin gaskal Nordlándda ja Davvi-Trøndelága (guovlu 7). Fálesnuoris ja Láhppis ges leat 51 proseanta fárren Áltái/Hámárfestii. Logut čájehit ahte stuora oassi fárrenrávnnjis leat fárredan lagamus gávpogiidda. Vaikko leatge eanet nissonolbmot go dievdoolbmot geat fárrejit, de eai leat goitge nissonolbmot eanetlogus, geat leat dan stuora rávdnjebáru mielde fárren lagamus gávpogiidda.

Dan oktiibuot 70 fárrenrávnnjis, maid tabealla sisttisoallá (7 sámi-dáru boaittobealesuohkaniin ja 10 gávpot joavkkus) leat badjelaš bealli (54%) dan garra 11 rávnnjis. Go guoská gávpotfárremii, de sáhtta leat veara geahčestit gos fárrejeaddjit bohtet. Bohtet go dušše ovttá báikkis, vai bohtet go mángga guovllus.

Lea dušše okta guovlu gos eai fárre lagamus gávpogii, namalassii Nordlándda ja Davvi-Trøndelaga rájis. Helgelánddagávpogat ja Muoffis, mat leat lagamus gávpogat, eai leat go 27 proseanta ožžon gávpotfárrejeddjiin iežaset lusa. Troandimii, Steinkjerai ja Namsosai leat 39 proseanta fárredan olbmot. Osloi ja daidda eará gávpogiidda Lulli-Norggas leat eatnasat dain eará fárrejeddjiin fárren.

Gielddat/suohkan nugo Kárášjohka, Guovdageaidnu, Unjárga, Deatnu, Porsángu ja Gáŋgaviika leat veahá earalágánat eará guovlluid ektui, go fárrejeaddjit dain guovlluin fárrejit eanemusat Osloi dahje daidda eará gávpogiidda Lulli-Norggas. Birrasiid 20 proseanta leat ásaiduvvan Osloi, sullii seamma ollu go daidda eará gávpogiidda lulde.

Tabealla 4.3 1950-1974 jahkebuolva, geat leat fárren sámi-dáru guovlluin gávpogiidda. Obbalaš lohkuman ollu leat fárren juohke guvlui ja proseantaid mielde juohke gávpotregiovdnii.

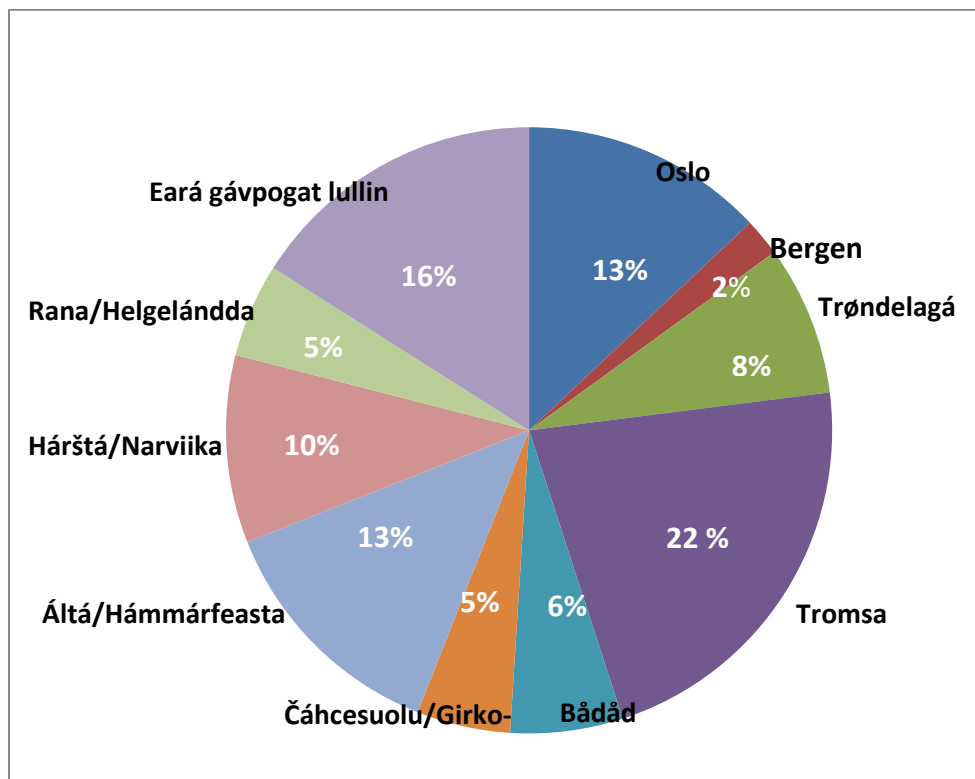
Dievdoolbmot ja nisssonolbmot	Buot guovllut	Guovlu 1	Guovlu 2	Guovlu 3	Guovlu 4	Guovlu 5	Guovlu 6	Guovlu 7
Oktiibuot lohku gávpogiidda	8318	595	1616	895	1866	1346	831	1169
Oslo %	13	21	19	10	9	13	11	13
Bergen %	2	2	2	2	2	2	2	12
Trøndelaga gávpogat %	8	3	4	3	3	4	5	39
Tromsa %	22	15	11	15	60	16	8	22
Bådádjo %	6	1	3	1	2	4	37	2
Čáhces./Girkonj. %	5	5	20	3	1	1	1	0
Áltá/Hámmárf %	13	33	15	51	7	2	2	0
Hárstá/Narviika %	10	2	2	2	3	41	13	1
Rana/Helg.gávp. %	5	1	1	1	1	1	6	27
Gávpogat, Lulli-Norga %	16	17	23	12	12	16	15	14

4.4.4 Eanemusat fárrejit Tromsii

Dan 25 jahkebuolvva, maid dán dutkamis leat guorahallan, de čájehuvvo ahte eanemusat fárrejit Tromsii. Dan 8318 olbmos, geat 2008 rádjái ledje fárren gávpogii, ledje 1846 fárren Tromsii. Buohastáhttin dihte, de ledje 1109 olbmo fárren Osloi seamma áigodagas. Eará gávpogiidda Lulli-Norggas, oktan Bergeniin, de ledje daidda gávpogiidda fárren 1464 olbmo. Proseantaid mielde ollislaš fárrenlogu daidda iešguđet gávpogiidda sáhtá oaidnit govva 4.3.

Buot dán 23 boaittoealsuohkanis, mat leat mielde dán guorahallamis ja leat juhkkovuvvon čieža guvlui, orrot sihke sápmelaččat ja dáččat. Danne leat dán áigodagas fárren eanemus Tromsii dain ássanguovlluin (govva 4.3). Dasa lassin čájeha guorahallan ahte Tromsii fárrejit davimus suohkaniin Tromssas, gosa árbevirolaččat gullá stuora oassi sámi álbmogis. Sivas go ii leat leamaš vejolaš guorahallat ovdal 1964, go ii leat gávdnon fárrenregisttar ovdal, de vejolaččat sáhttet Finnmárkkus maid eret fárredan guhkit áigge suorit oassi álbmogis, go dat maid min guorahallan sáhtá čájehit. Go loahpas 2. máilmmisoađi bolde duiskkalaččat Finnmárkku ja Davvi-Tromssa, de daguhii dat ahte stuora oassi álbmogis fárrii Lulli-Norgii ja Osloi, muhto mánggas ásaiduvve maid Tromsii. Sin gaskkas, geat fárrejedje, ii leat vejolaš dadjat sihkkarit man oallugiin lei sámi duogáš. Oktiibuot lea stuora oassi buot guovlluin Tromssas ja Finnmárkkus, geat leat fárren Tromssa gávpogii, juoga mii lea hui lunddolaš go Tromsa lea riikaoasis suorimus gávpot.

Govva 4.3 Proseantaid mielde ollislaš fárrenlohku gávpogiidda

4.5 Fárrenminsttar regiovnaid ja sohka beali ektui

Leat mánga fáktora mat váikkuhit dasa man ollusat juohke áigodagas orrot muhtin suohkanis dahje guovllus. Dat fásta ássit, fárrejeaddjit (ruovttoluotta fárrejeaddjit, siskkaldasfárrejeaddji ja sisafárrejeaddjit), man ollu fárrejit eret ja viidásit, lea dat mii loahpas šaddá fárrenbalánsan. Gaskamearálaš orrunáigi go viidásit fárre lea 3 jagi. Maidái olgoriika álbmotlahtut leat lohkkon mielde viidásit fárrejeaddjiid jovkui. Tabeallas 4.4 ja 4.5 čájehit fástaássiid ja daid iešguđet fárrenjoavkkuid dan čieža guovllus, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid ektui. Buohkaid leat čuvvon dan rájes go ledje 15 jahkásaččat.

Tabealla 4.4 Fástaássit ja iešgudetlágán fárrejeaddjot sámi-dáru boaittoealguovllus, dievddut riečádan 1950-74

Dievddut juohke 100 15 jahkásaččas	BUOHKAT	Guovlu 1	Guovlu 2	Guovlu 3	Guovlu 4	Guovlu 5	Guovlu 6	Guovlu 7
Oktiibuot (N)	11546	1285	2332	912	2438	1731	1088	1760
Fástaássit %	27	48	27	17	26	22	24	28
Ruovttoluotta fárrejeaddjit %	17	15	18	14	19	17	17	14
Siskkaldas fárrejeaddjit %	2	3	2	0	3	2	1	3
Eretfárrejeaddjit%	54	34	53	69	52	59	58	55
* dás gávpogii %	33	19	32	45	33	39	37	31
Sisafárrejeaddjit %	19	19	25	15	16	21	17	18
Viidásitfárrej. %	75	72	147	74	43	62	52	52
Fárrenbalánsa %	-35	-15	-28	-54	-36	-38	-41	-37

Tabealla 4.5 Fástaássit ja iešgudetlágán fárrejeaddjot sámi-dáru boaittoealguovllus, nissonolbmot riečádan 1950 – 1974

Nissonolbmot juohke 100 15 jahkásaččas	BUOHKAT	Guovlu 1	Guovlu 2	Guovlu 3	Guovlu 4	Guovlu 5	Guovlu 6	Guovlu 7
Oktiibuot (N)	11451	1316	2284	924	2546	1598	1059	1724
Fástaássit %	16	32	15	9	15	11	13	15
Ruovttol. fárrej. %	15	16	17	10	16	16	16	13
Siskkaldas fárrej.%	3	4	2	0	3	4	2	3
Eretfárrej.%	66	48	66	81	66	69	69	69
* dás gávpogii%	39	26	38	53	41	42	41	37
Sisafárrejeaddjit %	25	22	32	16	19	32	25	28
Viidásitfárrej. %	74	74	116	87	50	72	63	58
Fárrenbalánsa %	-41	-26	-34	-65	-47	-37	-44	-41

4.5.1 Fárrenminsttar juohke guovllus

Guovlu 1

Buot dán čieža geográfalaš guovllus lea Kárášjoga gielddas ja Guovdageainnu suohkanis stuorimus oassi álbmogis, geat orrot fásta. Jagiid mielde lea fárren gávpogii maid lassánan dáppe. Vuosttaš gitta njealját viđa jahkebuolvvas lassánii dat oassi 15 proseantas gitta 22 prosentii dievdoolbmuid gaskas, ja 18 proseantas gitta 27 prosentii nissonolbmuid gaskas. Sohka beal erohus lea stuorit Sis-Finnmárkkus go muđui lea eará sámi guovlluin. Jus eat geahča daidda nuoramus nissonolbmuide Álttás ja Hámárfeastas, de orru nu ahte leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot geat ohcalit Tromsii, Osloi ja dađi mielde daidda eará Lulli-Norgga gávpogiidda.

Nuoraid dáfus orru čájeheame ahte nieiddaid ja bártniid ektui lea fárrenminsttar seamma, go guoská daidda geat fárrejit Osloi.

Eará fenomena mii lea Sis-Finnmárkkus earenoamáš lea ahte dat fástaorru bártnit lassánit. Daid boarraseamos ahkejoavkkus ledje 39 proseanta fástaorrut, ja daid nuoramusaid gaskkas ii lean 53 proseanta goassege dieđihan iežaset fárren. Nieiddat fárrejit eambo go bártnit, sihke gávpogiidda ja eará boaitto beal suohkaniidda. Ruovttoluottafárren, mii álggos lei eambo go muđui riikkas, lea dál njiedjame daid nuoramus jahkebuolvvain, sihke nieiddaid ja bártniid ektui. Leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot, geat fárrejit ruovttoluotta ruovttusuohkanii. Ja viidásitfárrejeaddjit lea stuora joavku, goappaš sohka bealii ektui, go olles 72 proseanta dievdoolbmuin ja 74 proseanta nissonolbmuin fárrejit viidásit 3 jagi sisa.

Guovlu 2

Dat 4 suohkana; Unjárga, Deatnu, Porsáŋgu ja Gáŋgaviika gullet guovlu 2. Doppe lea fastaorrun dievduid gaskkas nugo gaskamearálaččat lea riikadásis. Nissonolbmuid gaskkas lea fas áibbas nuppeládje. Goappaš sohka bealii ektui lea ruovttoluottafárrema lohku hui stuoris, vaikko dat lea veaháš unnon áiggi mielde. Olbmot unnán fárrejit guovllu siskkobealde ja daidda eará sámi-dáru guovlluide. Eatnasat fárrejit eará boaitto bealsuohkaniidda, ja ollu suohkaniidda Lulli-Norggas. Ledje sulli seamma ollu nissonolbmot, geat fárrejedje Lulli-Norgga boaitto bealesuohkaniidda go gávpogiidda. Dievdoolbmot fárrejit eanemusat gávpogiidda. Nissonolbmot, geat välljejit fárret gávpogii, fárrejit Čáhcesullui ja Girkonjárgii. Guovlu 2 ii leat makkárga tendensa ahte nuorra ahkejoavkkut fárrejit eambo, ii dievdoolbmuid iige nissonolbmuid gaskkas. Ii leat diehtu mii dasa livčče sivvan, muhto sáhtta leat ahte fárren dáhpáhuvá easka maŋŋil eallimis. Leat ollu sisafárren suohkaniida guovlu 2 goappaš sohka bealii ektui. Muhto viidásitfárrenlohku lea maid hui stuoris, go dán njealji

gielddas lea alimus proseanta viidásitfárrejedjiin buot dán čieža guovllus. Okta čilgehus sáhtta leat go Porsáŋggu gielddas lea suodjalus.

Guovlu 3

Fálesnuori ja Láhpi suohkaniin leat hui unnán nissonolbmot, geat orrot fásta. Dievdoolbmuid ektui gal lea measta nugo riikadásis lea. Leat unnán nissonolbmot, geat fárrejit ruovttoluotta. Dat dásit eai leat rievdan. Iige leat baljo siskaldasfárren Láhpis ja Fálesnuoris, juoga mii daid eará sámi-dáru guovlluin lea veahá eambo. Leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot, geat fárrejit eará boaittoealesuohkaniidda Davvi-Norggas. Guhkit áigodagas leat nissonolbmot eambo fárredišgohtán boaittoealesuohkaniidda Lulli-Norggas.

Lea hui alla tendeansa fárret gávpogii, go sullii bealli lea fárren. Sohkaabeale erohus lea nugo eará guovlluin maid. Guhkit áigge ektui ii leat nissonolbmuiin tendeansa fárret gávpogiidda, earenoamážiit Tromsii. Orru dego ahte muhtin nissonolbmot leat baicca fárren boaittoealesuohkaniidda Lulli-Norggas. Áltá ja Hámmárfeasta leat gávpogat gosa olbmot lunddolaččat eanemusat leat fárren, eaige leat heaitán dohko fárremis. Lea unnán erohusat ahkejoavkkuid fárrenminsttaris. Diet gusto sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid. Proseantaid mielde leat dán guvlui unnimusat sisafárren, go buohtastahtta dán guorahallama čiežain eará guovlluin. Maiddái viidásitfárrenlohku lea stuoris goappáš sohkaabeliid ektui.

Guovlu 4

Fástaássit Gáivuonas, Omásvuonas, Ivgus ja Návuonas leat lassáneame, muhto eai leat goitge dan dásis go muđui boaittoealsuohkaniin lea Norggas. Leat unnán geat fárrejit siskkáldasat regiovnas ja eai baljo obanassiige oktage gii fárre eará sámi-dáru guovlluide. Leat ollu eambo nissonolbmot go dievdoolbmot geat fárrejit eará boaittoealesuohkaniidda sihke Dávvi-Norggas ja Lulli-Norggas.

Buot ahkejoavkkuin leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot, geat fárrejit gávpogii. Seammás leat eambo nissonolbmot geat fárrejit gávpogit go dat geat báhcet báikkálašservodahki. Dievdoolbmuiin ges lea nuppeládje. Go guoská gávpotfárrema ektui, de leat sturrit sohkaabeale erohusat Davvi-Tromssa suohkaniin go muđui eará guovlluin. Nuoramus ahkejoavkku nissonolbmot fárrejit eanemusat Tromssa gávpogii. Juohke njealját nissonolmmoš ja juohke vidát dievdoolmmoš, geat leat bajasšaddan Davvi-Tromssas, orrot dál Tromssa gávpogis.

Ruovttoluottafárren lea nugo eanas boaittoeal suohkaniin, birrasiid 16 -19 proseanta. Ovdal fárrejedje hui ollu dievdoolbmot ruovttoluotta. Earenoamážiid

dan golmma vuosttaš viđa jahkebuolvvas fárrejedje hui oallugat ruovttoluotta, namalassii 23, 18 ja 22 proseanta, mii lea eambo go muđui riikkas.

Viidásitfárren lea buot unnimus dain davimus suohkaniin Tromssas. Ja fárret Tromssa suohkaniidda ii ges leat beare dábálaš.

Guovlu 5

Evenáššis, Skániin, Rivttagis ja Loabagis leat unnán geat orrot fásta. Dat ovdáneapmi lea goabbatlágán nissonolbmuid ja dievdoolbmuid ektui. Boaitobealguovlluin leat eambo nissonolbmot, geat leat fástaorrut. Seammás leat maid eambo nissonolbmot go dievdoolbmot, geat fárredit guovllu siskkobealde ja maddái eará boaitobealsuohkaniidda Davvi-Norggas, muhto diet tendeansa lea dál unnume. Lea áibbas moattis, geat fárrejit eará sámi guovlluide. Lulli-Tromssa dievdoolbmot fárrejit eambo gávpogiidda, go earát gaskámearálaččat dahket válljejuvvonguovllus. Hárštái ja Narvikii fárrejit eanemusat, earret dat nuoramus viđajahkebuolva, geat fárrejit eanemusat Oslo ja Tromsii. Nissonolbmot ges fárrejit eanemusat ruovttoluotta daidda suohkaniidda. Dievdoolbmuid gaskkas lea ruovttoluottafárren njiedjame ja leat miha unnit nuoramus dievdoolbmot go nissonolbmot, geat fárrejit ruovttoluotta. Dien sáhtta čilget dainna ahte nuoramus ahkejoavkkut eai leat vel bisanan, nu ahte ruovttoluotta fárrejeaddjit eai leat vel boahtán statistihkkii mielde.

Guovlu 4 ja 5 lea sullásaš fárrenminsttar, muhto fástaásson, fárren ja ruovttoluottafárren treanddat leat vel čielgaseabbot lullin Tromssa fylkkas.

Guovlu 6

Hápmir ja Divttasvuona suohkaniin lea fástaásson njiedjan, earenoamažiid dan nuoramus viđajahkebuolvva gaskkas. Diet gusto sihke nissonolbmuide ja dievdoolbmuide. Dan viđa nuoramus jahkebuolvva nissonolbmuid gaskkas leat unnán, geat fárrejit ruovttoluotta. Eará ahkejoavkkuide lea ruovttoluottafárren gaskamearálaš dásis boaitobealsuohkaniin.

Eai ge leat nu oallugat geat fárrejit siskkaldasat ja eará sámi-dáru suohkaniidda. Eretfárren eará Davvi-Norgga boaitobealsuohkaniidda lea njiedjame, seammás go Lulli-Norgga boaitobealesuohkaniidda lea fárren lassánan.

Nuoramus ahkejoavku lea eanemusat fárren gávpogiidda, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid ektui. Dat mii eanemusat dan dagaha lea go eanebut leat fárredišgohtán Bådådđjoi. Dat go nuoramus ahkejoavkkus leat eanemusat fárren gávpogii, lea árvideames dat go eai leat vuos viidásitfárren eret gávpogis. Fárrenmateriálas ii leat čielggas gosa dievdoolbmot vejolaččat sáhtášii fárret viidásit, ja gosa de loahpas ásaiduvvat. Nissonolbmuid ektui gal lea eambo čielggas ahte sii fárrejit ruovttoluotta ruovttusuohkaniin ja eará Davvi-Norgga boaitobeale suohkaniidda.

Dan guovtti suohkanis lea viiddásitfárren measta seamma unnán go Davvi-Tromssa suohkaniin. Iige leat nu dábálaš fárret dán guovtti suohkaniin.

Guovlu 7

Juohke agát dievdoolbmot orrot eambo fásta suohkaniin, nugo Árborddes, Granes, Namsskogan, Raavrhvijkkes ja Snoasas, earret dat boarráseamos viđa jahkebuolvva dievdoolbmot. Nissonolbmot ges eai leat nu stáddásit orron fásta doppe, muhto lea dat nuoramus jahkebuolva, geat leat eambo orruogohtán fásta. Ruovttoluottafárren lea hui allat ja seammalagan goappaš sohkaellin. Iige leat rievdan guhkes áiggis, muhto bisson dássedin. Dain suohkaniin fárredit nissonolbmot eambo siskkaldasat dan viđa suohkanis. Leat dávjjit siskkáldasfárren go dan ahte fárrejit eará Davvi-Norgga suohkaniidda. Dáppe fárredit hui ollu Lulli-Norgga suohkaniidda. Muhto dat lea njiedjagohtán nissonolbmuid gaskkas. Eará sámi-dáru guovlluide fárredit unnán dahje eai obage. Oktiibuot dán rádjeguovllus fárrejit veahá unnit daidda smávit gávpogiidda go dat mii lea gaskamearálaš dan dutkanmateriálas. Dat man ollu fárrejit gávpogiidda lea leamaš seamma ollu buot suohkaniin dán guovllus, mii guoská goappaš sohkaelliide. Dat makkár gávpogii nissonolbmot fárrejit lea rievdan. Dan boarráseamos ahkejovkui lea dábáleamos leamaš fárret Trøndelágafylkkaide. Leat beali eambo nissonolbmot, geat fárrejedje Troandimii, Steinkjerai ja Namsosai, go Helgelánddagávpogiidda. Nuorat nissonolbmuid ges lea šaddan dábálažžan fárret Helgelánddagávpogiidda. Dievdoolbmot, geat fárrejit gávpogiidda, leat čadat välljen fárret Trøndelagagávpogiidda.

Leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot, geat fárrejit daidda suohkaniidda, nugo Árbordii, Granii, Namsskoganiin, Raavrhvijkii ja Snoasai ja sii bisanit maid dohko. Seammás lea viiddásitfárren seamma dásis go davvin Nordlánddas.

Čeahkkáigeassu

Logut tábeallain 4.4 ja 4.5 čájehit čielgasit ahte fárrenbalánsa suohkaniin lea negatiivvalaš buot dan čieža dutkanguovllus. Eará sániiguin dadjat, de masset suohkanat olbmuid, olles dan dutkanáigodaga. Proseanttaid mielde rievddadit ruovttoluottafárrejeddjiid, sisafárrejeddjiid ja viiddásitfárrejeddjiid logut guovllus guvlui. Lihkká lea vejolaš lasihit olmmošlogu dutkansuohkaniin, jus bargagohtá dan badjelii ahte doalahit daid viiddásitfárrejeddjiid joavkku báikkis. Jus bealli sis, geat välljejit fárret viiddásit, bisanivččii sámi-dáru suohkaniidda, de lasihivčče dat suohkaniid olmmošlogu.

4.6 Barggahus ja bargojohtin sámi-dáru boaittoealsuohkaniin

Čuovvovaš kapihttalis čájehit listu man stuora oassi bargoagi álbmogis leat barggus, ja man oallugat barget sin iežaset ruovttusuohkaniin dahje johtet bargui eará suohkaniidda. Barggahusa ja bargojohtima čájehit dan čieža guovllus, mat leat vuodđun min fárrengorahallamiidda. Oktiibuot orrot 14315 olbmo agis 35-59 jahkásaččat dain suohkaniin, ja sin gaskkas leat 7457 dievdoolbmo ja 6768 nissonolbmo.

Mii leat válljen juohkit álbmoga njealji jovkui, dan ektui orrot go sii fásta vai leat go fárrejeaddjit:

Ruovttoluottafárrejeaddjit iežaset suohkaniidda; siskkáldasfárrejeaddjit iežaset regiovnna siskkobealde; ja sisafárrejeaddjit eará regiovnain.

Barggahusa geahččanguovllut ges leat juhkkjuvvon ná: bargu ruovttusuohkanis; johtit bargui eará suohkaniin; ja ii leat barggus.

Tabell 4.6 Barggahusdássi 2008. Buot jahkebuolvva 1950-74.

	Barggahusdássi i %	
	Dievdoolbmot	Nissonolbmot
Riika obbalaččat	85	81
Sámi-dáru guovllut	82	81
Guovlu 1	78	84
Guovlu 2	80	82
Guovlu 3	79	80
Guovlu 4	81	80
Guovlu 5	83	77
Guovlu 6	81	78
Guovlu 7	89	85

4.6.1 Barggahusdási

Riikkadási ektui leat 85 proseanta dievdoolbmui ja 81 proseanta nissonolbmui agiin 35-59 jahkásaččat, geat leat barggahusas riikkadási ektui. Sámi-dáru guovlluin leat vástideaddji logut 82 proseanta dievdoolbmui ja 81 proseanta nissonolbmui. Sámi-dáru guovlluin leat veahá unnit dievdoolbmot bargguin go muđui leat riikkas, muhto nissonolbmuid ektui ii leat erohus (tabealla 4.6). Seammás lea hui stuora erohus barggahusdási ektui dan čieža guovllus. Dievddolbmuid ektui rievddada barggahusdási 78 gitta 89 prosentii dan čieža guovllus ja nissonolbmui ges 77 gitta 85 prosentii. Goappaš sohkabeliin lea stuorimus barggahus guovlu 7, lullin Nordlánddas, gos 89 proseanta dievdoolbmui ja 85 proseanta nissonolbmui leat barggahusain. Diet lohku lea arvat eambo go muđui lea riikkas. Nissonolbmuid ektui lea unnimus barggahusa lohku guovlu 5, lullin Tromssas ja hui davvin Nordlánddas (77%), ja dievdoolbmuid ektui ges lea buot Finnmárkku regiovnnain (78% Sis-Finnmárkkus). Guovlluin 1 ja 2 Finnmárkkus leat nissonolbmot eanemusat barggahusain (84% ja 82%), juoga mii lea arvat eambo go muđui riikkas.

4.6.2 Bargu orrunbáikkis dahje bargjohtin

Leat eambo nissonolbmot go dievdoolbmot, geat barget ruovttusuohkanis, juoga mii lea duohtavuolta olles riikkas.

Seamma minstar lea maid dan 23 sámi-dáru suohkaniin, maid mii guorahallat, go 69 proseanta nissonolbmui ja 58 proseanta dievdoolbmui barget ruovttusuohkanis.

Tabealla 4.7 ja 4.8 čájehit lagasbirrasa barggut ja johtin bargguide, mii guoská nissonolbmuid ja dievdoolbmuid orrun- ja fárrenminstarii.

Tabell 4.7 Barggahus buot sámi-dáru boaittoealsuohkaniin, dievdoolbmot

	Buohkat	FáO ¹	Rlf ²	Skdf ³	Sf ⁴	Sá -Dá ⁵	Riika ⁶
	N supmi	% (N)	% (N)	% (N)	% (N)	%	%
Buohkat	7547	100 (3173)	100 (1928)	100 (246)	100 (2200)	100	100
Barg suohk	4387	65	52	54	55	58	53
Johtin	1771	18	27	33	26	24	32
Ii bargu	1389	17	21	13	19	18	15

¹ FáO = fásta orrut, ² Rlf = Ruovttoluottafárrejeaddjit

³ Skdf = Siskaldasfárrejeaddjit, ⁴ Sf = Sisafárrejeaddjit

⁵ Sá-Dá = Sámi-dáru guorahallansuohkana

⁶ Riika = Olles riika

Tabell 4.8 Barggahus buot sámi-dáru boaittoealsuohkaniin, nissonolbmot

	Buohkat	FáO ¹	Rlf ²	Skdf ³	Sf ⁴	Sá –Dá ⁵	Riika ⁶
	N sum	% (N)	% (N)	% (N)	% (N)	%	%
Buohkat	6768	100 (1781)	100 (1751)	100 (336)	100 (2900)	100	100
Barg suohk	4704	76	67	68	67	69	59
Johtin	791	8	13	13	13	12	22
li bargu	1273	16	20	19	20	19	19

¹ FáO = fásta orrut, ² Rlf= Ruovttoluottafárrejeaddjit

³ Skdf = Siskkaldasfárrejeaddjit, ⁴ Sf = Sisafárrejeaddjit

⁵ Sá-Dá= Sámi-dáru guorahallansuohkana

⁶ Riika= Olles riika

Dievdoolbmot johtet barggu geažil ollu eambo go nissonolbmot. Riikadásis johtet 32 proseanta dievdoolbmui ja 22 proseanta nissonolbmui barggu geažil. Seamma bargujohtinminsttar lea min dutkanguovllus maid, go 24 proseanta dievdoolbmui ja 12 proseanta nissonolbmui johtet barggu dihte. Dán guorahallama čieža guovllus leat beali eambo dievdoolbmot go nissonolbmot, geat johtet barggu geažil. Nissonolbmuid ektui lea dat obbalaš barggahus sámi-dáru suohkaniin seamma dásis go muđui riikkas (tabealla 4.8). Muhto dain guorahallansuohkaniin lea dievdoolbmuid obbalaš barggahus veahá unnit (82%) go muđui riikkas, mii lea (85%) (tabealla 4.7). Dat čájeha ahte nissonolbmot ja dievdoolbmot sámi-dáru suohkaniin leat barggahusas sulli seamma ollu. Jus geahččat obbalaččat dan njealji joavkku orrun- ja fárrenduogáža, de orru čájehame ahte dan čieža guovllus lea dásseárvu, muhto leat gal stuora erohusat.

Sámi-dáru guovlluin leat dát fásta orrut oktiibuot eambo barggahusain, go dát geat leat fárren dáidda guovlluide. Nu lea maid riikadásis. Dievdoolbmuid ektui, geat leat fárren siskkaldasat sámi-dáru guovlluin, spiehkasta veaháš diet, go sii leat 87 proseanta barggahusas, juoga mii lea eambo go riikadásis (85%). Barggahus lea unnimus dievdoolbmuid gaskkas, geat leat fárren ruovttoluotta bajasšaddansuohkaniidda (79%). Diet sáhtta boahit das go leat gaskkalduhtán oahpuin dahje leat fárren ruovttoluotta bajasšaddansuohkaniid, dalle go leat oalle boarrásat, mii sáhtta dagahit ahte šaddá váttis oazžut barggu.

Sohkabeal erohusat barggahusas orrun ja fárrenduogáža ektui

Orrun- ja fárrenduogáš mearkkaša eambo dievdoolbmuid go nissonolbmuid, go guoská barggahusa ektui (tabealla 4.7 ja 4.8). Go geahččat dan čieža sámi-dáru regiovnna obbalaččat, de eai leat erohusat barggahusain nissonolbmuid

ektui, geat fárrejedje ruovttoluotta, fárrejedje siskkáldasat dahje fárrejedje olggobeale báikái. Sivvan dasa sáhtta leat ahte nissonolbmot eai fárre nu ollu barggu oktavuodas go dievdoolbmot dahket.

Guovllut sierra

Tabealla 4.9 čájeha dan obbalaš barggahusa, bargu orrunbáikkisuohkanis ja bargujohtima juohke dan čieža sámi-dáru guovlluin, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid ektui. Nugo ovdalis juo namuhuvvon, de leat stuora erohusat barggahusdási ektui. Lea proseanttaid mielde eambbogat sámi-dáru suohkaniin, geat barget iežaset ruovttusuohkanis, sihke nissonolbmuid ja dievdoolbmuid gaskkas, go buohtastahtta riikkain obbalaččat. Eanemusat dovdo nissonolbmuid ektui, go leat 69 proseanta geat barget doppe gos orrot, mii muđui riikkas lea 59 proseanta.

Tabealla 4.9 Barggahus ja bargujohtin juohke dan čieža guovllus, sihke dievdoolbmot ja nissonolbmot

Proseanta	Dievdoolbmot			Nissonolbmot		
	Barggahus oktiibuot	Bargu ruovttusuohkanis	Bargujohtti	Barggahus oktiibuot	Bargu ruovttusuohkanis	Bargujohtti
Riika obbalaččat	85	53	32	81	59	22
Sámi-dáru guovllut obbalaččat	82	58	24	81	69	12
Guovlu 1	78	66	12	84	76	8
Guovlu 2	80	62	18	82	73	9
Guovlu 3	79	47	32	80	64	16
Guovlu 4	81	53	28	80	69	11
Guovlu 5	83	48	35	77	58	19
Guovlu 6	81	65	16	78	68	10
Guovlu 7	89	62	27	85	73	12

Bargu ruovttusuohkanis

Min guorahallamis bohtá ovdan ahte guovlluin 1, 2, 6 ja 7 leat eanas dievdoolbmot, geat barget ruovttusuohkanis. Dat leat suohkaniiguin Sis-Finnmárkkus, Nuorta-Finnmárkkus, Divttasvuonas, Hápmiris ja suohkaniin fylkkarájis gaskal Nordlánda ja Davvi-Trøndelaga (tabealla 4.9). Nissonolbmuid ektui lea maid sullásaš.

Fálesnuoris ja Láhppis leat fas unnimus dievdoolbmot, geat barget ruovttusuohkanis (guovlu 3). Nissonolbmot ges unnimusat barget ruovttusuohkanis dain suohkaniin: Evenáššis, Skániin, Rivttagis ja Loabagis (guovlu 3).

Bargojohtin

Sámi-dáru suohkaniin johtet barggu geažil obbalččat unnit go muđui riikkas. Leat beali unnit nissonolbmot go dievdoolbmot, geat johtet barggu dihte, sihke min guorahallamis ja muđui riikkas. Eanemus barggojohtiid gávdnat Fálesnuoris ja Láhppis (guovlu 3) ja Evenáššis, Skániin, Rivttagis ja Loabagis (guovlu 5), ja dat guoská goappaš sohkabeliide. Doppe leat lagasbirrasis gávpogat, mii lea lunddolaš čilgehus dasa, nugo Hámmárfeasta (guovlu 3), Hárštá ja Narviika (guovlu 5). Leat unnán olbmot, geat johtet barggu geažil guovlu 1, mat leat suohkanat Sis-Finnmárkkus.

4.7 Gilis gávpogii

Bohtosat, mat dán kapihttalís čájehuvvojit, leat oassin vuosttáš ceahkis guorahallamis (surveyen) *Gilis gávpogii*.

Registtarguorahallamat sáhttet čájehit fárrenminsttara, movt sohka-bealit juohkásit sin gaskkas, geat leat eretfárren ja sii geat ain orrot báikkis, ja movt juohkásit ágiid ektui. Mii lea sivvan go olbmot fárrejit ja ásaiduvvet gávpogii, čearddalaš ja kultuvrralaš gullevašvuohta, makkár čatnasumit olbmui leat ruovttusuohkanii, ja movt lea gielladilli. Dan ferte lagabui guorahallat. Ragisttarguorahallamat dagahit danne vuodu, ja daid leat viidásit plánen guorahallat 2012-2013.

Ceahkki 2 dan surveyenis lea guorahallan, mas geahččat olbmuid birgejumi, geat leat fárren boaitto-bealsuohkaniin gávpotsuohkaniidda. Seammás addá dát guorahallan midjiide eambo dutkkojuvvon máhtu sosiála diliid birra, birgejumi birra ja mánggakultuvrralaš joavkkuid birra, geain leat ruohttasat guovlluin gos orrot sihke sápmelaččat ja dáččat. Guorahallama mihttu lea geahččat movt

demográfalaš, sosiála ja kultuvrralaš rievdadusat váikkuhit indiviidat návccaid doalahit kultuvrralaš duogáža ja gullelašvuoda. Ekonomii ja bargo- ja oahpahusvejolašvuodaid ferte geahččat dan oktavuodas movt indiviidaid ja joavkkuid návccat ja vejolašvuodaid leat sealluhit iežaset kultuvrra ja duogáža. Guorahallama guovddáš fáttat leat makkár gaskavuohka lea álbmoga eanetlogus ja unnitlogus, ja makkár lea sohkaalleperspektiiva.

Ceahkki 2 lea guorahallan mas lea epidemiologalaš dutkanvuogi birra. Jearahallanskovi leat plánen sáddet eretfárren álbmogii, ja dan guorahallama leat plánen čadahit čakčat 2012 – dálvet 2013.

Čuovvovaš vihtta váldofáttá bohtet leat mielde *Gilis gávpogii* jearahallanskovis:

- 1) Fárren
- 2) Eanetlohku unnitlogu ektui
- 3) Dearvvašvuohka ja birgejupmi
- 4) Gullelašvuohka báikái ja kultuvrii
- 5) Giella

Fárren/johtin

Mii áigut guorahallat fárrema PREDIKTORAID. Fárrema, ekonomii ja bargo- ja oahpahusvejolašvuodaid ferte geahččat dan oktavuodas movt indiviidat ja joavkkuin leat návccat ja vejolašvuodaid ovdánahttit iežaset kultuvrra ja duogáža.

Álbmoga eanetlohku unnitlogu ektui

Ulbmil dainna fáttain, mas geahččat álbmoga eanetlogu unnitlogu ektui, lea kártet movt álbmot smávit boaittoealsuohkaniin heivehit iežaset odđe eallinvuohkái ja movt dat váikkuha bajassaddansuohkana gullelašvuoda dovduide (9). Álbmoga eanetlogu ja unnitlogu gaskavuodaid, ja sohkaalleperspektiiva leat dehálaš geahčestagat guorahallamis.

Dearvvašvuohka ja birgejupmi

Guorahallan galggašii maid addit eambo oahpu mii guoská dearvvašvuoda ja birgejumi guoskevaš fáttáide gávpotálbmogii. Áigut kártet muhtin iešdieđihuvvon dávddaid ja geahččat muhtin buozanvuodai riskkafáktoriid. Ovddeš dearvvašvuoda- ja birgejumiiskkademiin sámi ja dáčča guovlluin lea čájehan sámiálbmogis leat muhtin earenoamáš dearvvašvuodahástalusat, mat gáibidit eambo dutkama (10). Vástideaddji máhttu ii gávdno mánggačearddalaš sámi-dáru álbmogis gávpotsuohkaniin. Dearvvašvuoda- ja birgejumi birra dieđuid viežža jearahallanskovi dieđuin. Jearahallanskovi gažaldagain, mat gusket dearvvašvuoda birra, lea oassi das seammalágán go dearvvašvuoda- ja

birgejumiiskkadeamis, SAMINOR 2 vuosttaš oasis, mii čadahuvvui 2012. Dan dahkat vai galgá buohtastahttit dan guovtti surveyeid (guorahallamiid), *Gilis gávppogii* ja SAMINOR 2.

Gullelašvuohhta báikkái ja kultuvrii

Ulbmil dainna oasseprošeavttain lea guorahallat makkár lea báikkáigullelašvuohhta bajasšaddansuohkana ektui go dan ahte orrut gávppogis (9). Mii váikkuha dan ipmárdussii mii lea iežas identitehta ja man ollu váikkuha bearaš ja biras iežas identitehta ipmárdussii?

Giella

Ulbmil giella fáttain lea gávnnaht man oallugat háliidit dahje atnet sámegeielat mánáidgárde- ja skuvlafálaldagaid, mat juo gávdnojit dál (11-12). Seammás boahit dán iskkadeamis kártet man dárbu lea diekkár fálaldagaide nuppi buolvva olbmuide, geat orrot gávppogiin Norggas, muhto geain leat ruohttasat boaittobealsuohkaniin Davvi-Norggas. Guorahallamis galgá boahit ovdan movt sámegeielat oahppofálaldagat ovdánit dain iešgudet gávppotsuohkaniin.

4.8 Loahppa

Boahotá čielgasit ovdan ahte regiovdna 3, Fálesnuorri ja Láhppi suohkaniin leat stuora hástalusat oažžut álbmoga ássama dássedin. Lea stuora eretfárren leamaš mángga buolvva čađa juo, iige oro vel mihkkege mii čájáha ahte dat unnu. Sivvan dasa sáhtta leat ahte ii leat vejolaš oahpu gazzat lagasbirrasis, ja ahte leat unnán bargosajit guovllus. Dain suohkaniin leat stuora hástalusat ássama ektui ja oažžut dan dássedin, lasihit sisafárrema ja oaččuhit olbmuide hálu orrut báikkis. Guovlu 1, gos lea Kárašjoga giella ja Guovdageainnu suohkan, lea eanemus dássedis ássan. Čilgehusat leat dieđusge mángga, muhto orru ollu ávkkuhan go leat huksen sámi ásašusaid dan mañemus logi jagis. Dasa lassin lea boazodoallu hui nanus dain guovlluin.

Boaittobealsuohkanat barget garrasit vai oččošedje sisafárrejeddjiid iežaset suohkaniidda. Dan sáhtta oaidnit earret eará das go sis leat čuoládansánit ja ánggirdit vai movttidahtejit olbmuid fárret boaittobealbáikkiide. Muhto min guorahallamat dán iskkadeamis čájehit ahte leat oalle oallugat geat gaskaboddosaččat fárrejit sámi-dáru suohkaniidda, geat fas 3 jagi mañnil fárrejit

viidasit. Danne sáhtášii ge ássama oážžut dássedin ja lasihit olmmošlogu, go movttidahtta sin, geat vejolaččat fárrejit viidasit, bisanit báikái.

Barggahus min guorahallansuohkaniin lea gaskamearálaččat veahá unnit go muđui lea riikkas, muhto erohusat eai leat nu stuorrat. Leat baicca stuora erohusat regiovnaid ektui. Guovllut, gos dievdoolbmot leat unnimus registrerejuvvon barggahusain, leat suohkaniin Sis-Finnmárkkus. Sáhtta leat stuora vejolašvuotta ahte dat eai leat duohtalogut, go mánggas barget vuoddoalahusaiguin nu ahte dat eai registrerejuvvo makkárga bargoregisttarii. Guovlluin, gos ránnjasuohkan lea gávpotsuohkan, sáhtta leat vejolaččat maid eambo bargojohtin. Bargajohtima birra leat eanemus muitalan olbmot, geat dovdet báikkálašguovllu ja dovdet bargo- ja bargojohtinvejolašvuodaid regiovnnas. Danne lea ain vejolaš bargomárkandili lasihit, jus eambo livčče dieđut bargovejolašvuodaid birra dieđut lagasguovllus.

Lea leamaš ollu eretfárren sámi boaittoealsuohkaniin gávpogiidda Norggas. Dat mielddisbuktá ahte sii geat leat fárren, sis lea sámi ja mánggakultuvrralaš duogáš. De maid vurdojuvvo ahte sii dahje sin mánat aktiivvalaččat doalahit iežaset sámi duogáža dain gávpogiin gos orrot. Das maid leat váikkuhusat gávpotsuohkaniid fálaldagaide sápmelaččaid ektui. Maiddái gávpotsuohkanat fertejit heivehit ja álggahit kultuvrralaš ja gielalašfálaldagaide iežaset almmolaš fálaldagaide ektui, earret eará go guoská skuvlafálaldagaide ja dearvvašvuodabálvalusaide.

Nugo álggus čáliimet, de sáhttet registrerenguorahallamat addit duogáš dieđuid ja álbmoga ektui dieđuid, maid guorahallamis áigu čuovvolit. Muhto go galgá gávnnahit vástádusaid fárrema ektui, dasa maid mearkkašit bajasšaddanbáikki gaskavuodát, makkár giela vällje hupmat ja makkár gullevašvuotta lea dan gávpogii gosa lea välljen fárret, de ferte earalágán iskkadanvuogi čadahit. Buohkat, geat leat registrerejuvvon ahte leat eretfárren muhtin dan 23 sámi-dáru suohkanis ja leat bistevaččat ássagoahtán muhtin gávpogis, sidjiide sáddejuvvo 2012 čavčča ja 2013 dálvvi mielde jearahallanskovvi. Skovis leat ollu gažaldagat ja dat addá midjiide dehálaš dieđuid manne olbmot fárrejit eret boaittoealsuohkaniin. Vai dát iskkadeapmi galgá addit midjiide dehálaš ipmárdusa ja jus dat galgá sáhttit leat doallelaš min lávdegoddái, de lea dehálaš ahte mii oážžut vástádusaid ruovttoluotta sis, geain mii jearrat.

Bohtosat dan *Gilážis gávpogii* guorahallamis almmuhuvvojit sihke sisriikkalaš ja gaskariikkalaš áigečállagiin.

Referánssat

Juvkam D, Sørliie K, Texmon I. Demografisk utvikling i fem storbyer. NIBR-rapport 2010:16

Karlstad, S, Lie I Sentraliseringstendensene i norske regioner - befolkning og næringsliv. Norut Alta rapport 2008:12. Norut Alta – Álta.

Sørliie K. Kommunedemografi-klassifisering og karakterstikk av befolkningsutviklingen i kommunene. NIBR-rapport 2001:05

Sørliie, K. Bosettingspreferanser, flyttemotiver og flytteprosesser. Status og perspektiver omkring den regionale befolkningsutviklingen i Norge. Notat til KRD 16. februar 2006. Norsk institutt for by- og regionforskning, Oslo

Bhopal RS. Concepts of epidemiology : integrating the ideas, theories, principles and methods of epidemiology. 2nd ed. Oxford: Oxford University Press; 2008.

Sørliie K, Broderstad AR. Flytting til byer fra distriktsområder med samisk bosetting. Samarbeidsrapport NIBR/ UiT- Senter for samisk helseforskning. 2011

Aubert V. Den samiske befolkningen i Nord-Norge. Oslo: Artikler fra Statistisk sentralbyrå 1978;107:27.

Lund E, Melhus M, Hansen KL, Nystad T, Broderstad AR, Selmer R, Lund-Larsen PG. **Population Based Study of Health and Living Conditions in Areas with both Sami and Norwegian populations-The SAMINOR Study.** Int J of Circumpolar health 2007;66(2):89-184

Thuen, Trond (red.) 2003: Sted og tilhørighet, Senter for kulturstudier, Kristiansand: Høyskoleforlaget.

Nystad T, Melhus M, Brustad M, Lund E: Ethnic differences in the prevalence of general and central obesity among the Sami and Norwegian populations: the SAMINOR study. *Scand J Public Health*, 38(1):17-24.

Samiske tall forteller (2010). Jon Todal . Samisk språk i barnehage og skule (s. 154 – 162).

Samiske tall forteller (2009). Jon Todal . Samisk språk i barnehage og skule (s. 115 – 147).